

КОГНІТИВНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У статті розглянуто основні підходи до поняття соціального інтелекту. Проведено теоретичну розвідку щодо його структури та окремих складових. Особливу увагу звернено на когнітивні елементи здібностей, що стосуються соціального інтелекту. Емпірично підтверджено, що вміння синтезувати інформацію, охоплювати широке коло стимулів, що надходять із соціального оточення, а також здатність переносити отриманий досвід на нові ситуації соціальної взаємодії супроводжують високий рівень розвитку соціального інтелекту.

Ключові слова: когнітивні стилі, когнітивна компетентність, соціальний інтелект, соціальне мислення, соціальна перцепція.

В статье рассмотрены основные подходы к понятию социального интеллекта. Проведена теоретическая разведка относительно его структуры и отдельных составляющих. Особенное внимание обращено на когнитивные элементы способностей, которые касаются социального интеллекта. Эмпирически подтверждено, что умения синтезировать информацию, охватывать широкий круг стимулов, которые поступают из социального окружения, а также способность переносить полученный опыт на новые ситуации социального взаимодействия сопровождают высокий уровень развития социального интеллекта.

Ключевые слова: когнитивные стили, когнитивная компетентность, социальный интеллект, социальное мышление, социальная перцепция.

Постановка проблеми. Вміння орієнтуватися у бурхливому морі соціальних стосунків сьогодні часто стає синонімом успішності. Досягнення життєвого успіху неможливе без соціального інтелекту. І хоча на даний момент накопичені знання про соціальний інтелект у рамках досліджень структури загального інтелекту (Г. Айзенк, Д. Векслер, Ж. Піаже, С. Л. Рубінштейн та ін.), однак залишаються відкритими питання, пов'язані з виділенням структури, факторів та умов його розвитку в професійній підготовці спеціалістів різного профілю [9].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Соціальний інтелект – це компетентність, якою людина користується для вирішення життєвих проблем, це здатність людини адаптувати свою поведінку задля максимально ефективного використання обставин, що склались, для досягнення особистісних цілей [5].

Соціальний інтелект є відносно новим поняттям у психології. У його розвиток зробили свій вклад такі зарубіжні психологи, як

Г. Айзенк, Г. Ганднер, Дж. Гілфорд, Г. Оллпорт, М. Саллівен, Р. Стенберг, Е. Торндайк, Т. Хант, Н. А. Кудрявцева, В. М. Куніцина та інші. Серед вітчизняних учених можна виділити А.К. Мудрика, Л. Малицьку, С. В. Ситніка та ін. [2; 7; 8]

Уперше проблема соціального інтелекту була порушена в дослідженнях Е. Торндайка [14]. Автор розглядав соціальний інтелект як пізнавальну здібність, яка забезпечує успішну взаємодію з людьми. Як бачимо, питання про когнітивну складову соціального інтелекту піднімалося вже досить давно. Г. Айзенк, розглядаючи природу і структуру соціального інтелекту, наголошує на тому, що соціальний інтелект виступає як результат розвитку загального інтелекту під впливом соціокультурних умов [за: 9].

Г. Оллпорт пов'язував соціальний інтелект зі здібністю формувати швидкі судження про людей. Ж. Годфруа ототожнював соціальний інтелект із соціальним мисленням або соціальною перцепцією. У контексті проблеми адаптації Н. Кентор порівнював соціальний інтелект з когнітивною компетентністю, що дозволяє людям сприймати події соціального життя з мінімумом несподіванок і максимальною особистісною користю [4].

Більшість російських дослідників (В. О. Соснін, С. К. Роцін, Є. М. Резніков) під соціальним інтелектом розуміють здібність особистості, яка ґрунтується на специфіці пізнавальних процесів, емоційному й соціальному досвіді щодо вміння розуміти самого себе, інших людей і прогнозувати їхню поведінку [5].

Отже, соціальний інтелект має загальну структурну базу як з когнітивними, так і з емоційними складовими. Його можна визначити як “далекоглядність у міжособистісних стосунках” (Е. Торндайк) і “практично-психологічний розум” (Л. І. Уманський).

Серед сучасних розробок найбільш широко дослідження феноменології соціального інтелекту проводяться В. Н. Куніциною [5, с. 469]. Тут соціальний інтелект розглядається як багатомірна складна структура, до якої входять:

1. Комунікативно-особистісний потенціал: психологічна контактність і комунікативна сумісність.
2. Характеристики самосвідомості: почуття самоповаги, відкритість новим ідеям, свобода від комплексів, придушених імпульсів.
3. Соціальна перцепція, соціальне мислення; здатність розуміти і моделювати соціальні явища, розуміти людей та їх мотиви.
4. Енергетичні ознаки: психічна і фізична витривалість, активність.

Описана вище структура теж охоплює когнітивну складову, підґрунтям якої є соціальна перцепція та соціальне мислення. Наприкінці ХХ ст. російською дослідницею К. А. Абульхановою-Славською створено навіть окрему соціально-психологічну концепцію соціального мислення як форми свідомості.

Проте, когнітивна складова соціального інтелекту, на думку більшості дослідників цього феномена, якісно відрізняється від загальних мисленнєвих здібностей. Ще Е. Тондайк стверджував, що соціальний інтелект існує осібно від звичайного інтелекту. Чимало авторів (Д. Кітінг, Дж. Гілфорд) визначають соціальний інтелект як самостійну групу ментальних здібностей на противагу здібностям академічного чи формального інтелекту [11; 12]. Сферою соціального інтелекту, на думку Дж. Гілфорда, є сприймання та розуміння думок, бажань, почуттів, настроїв інших людей і самого себе. Цей аспект вимірюється тестами на соціальну перцепцію [11, с. 412].

Отже, соціальний інтелект розуміли як спроможність до раціональних, розумових операцій, об'єктом яких є процеси міжособистісної взаємодії (дослідження Н. А. Кудрявцевої) [4].

Соціальний інтелект пов'язаний зі здатністю виголошувати швидкі, майже автоматичні судження про людей. Оперування інформацією визначається способами та прийомами роботи з нею. Для позначення даної особливості когнітивна психологія має у своєму понятійному апараті відповідний термін – когнітивний стиль. Когнітивні стилі – це індивідуально-своєрідні особливості сприймання, мислення та дій (Клаус) [3]. Когнітивні стилі – гіпотетичні конструкти для позначення переваги використання людиною способів сприймання, мислення та дій (Т. В. Корнілова, Т. В. Парамей) [3]. Отже, розвинений соціальний інтелект і сформовані продуктивні способи та прийоми роботи з інформацією (когнітивні стилі) визначають успішність будь-якої діяльності.

Мета дослідження. Саме тому метою нашого дослідження стало емпіричне виявлення когнітивних стилів, які пов'язані із соціальним інтелектом, та виокремлення тих когнітивних здібностей, які можна співвіднести із соціальним інтелектом.

Результати емпіричного дослідження. Для дослідження було обрано методику Дж. Гілфорда на визначення соціального інтелекту [6] та методику визначення когнітивних стилів [1]. Отримані в ході дослідження результати опрацьовувалися за допомогою наступних методів математичної статистики: порівняльного аналізу за Т-критерієм Ст'юдента, кореляційного та кластерного аналізів. Групу досліджуваних склали студенти старших курсів, вік яких становить

19-21 рік, адже саме в цьому віці кількість соціальних контактів значно зростає і часто якісно змінюється вміня ці контакти налагоджувати, що потребує розвитку соціального інтелекту. Загальна кількість досліджуваних склала 120 осіб, серед яких – 78 дівчат та 42 хлопці.

Кластерний аналіз за рівнем соціального інтелекту та його пізнавальними факторами уможливив виділення трьох кластерів, які представлені на рисунку 1. Тут ми можемо побачити рівень прояву факторів інтелекту в кожному з отриманих кластерів.

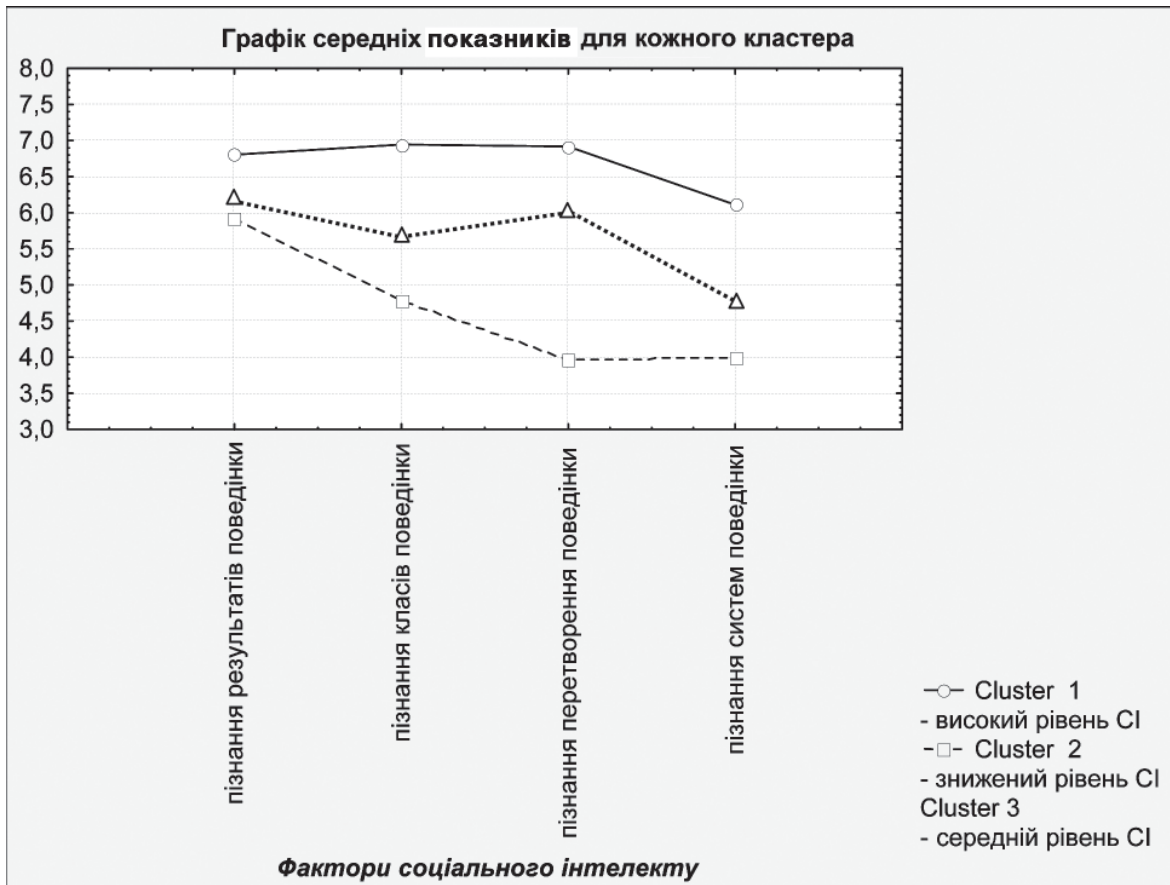

Рис. 1. Кластери, виділені за факторами соціального інтелекту

Перший кластер охопив 53% студентів різної статі та різного віку до 21 року. Більшість факторів у цьому кластері мають високі бали, що свідчить про те, що сюди увійшли особи з високим рівнем соціального інтелекту (рис. 1). Для людей з високим соціальним інтелектом, як правило, характерна успішна комунікація. Їм властива контактність, відкритість, тактовність, доброзичливість і сердечність, тенденція до психологічної близькості у спілкуванні. Ці люди здатні фіксувати максимум інформації про поведінку людей, розуміти мову невербального спілкування, давати швидкі і точні

судження про людей, успішно прогнозувати їх реакції у відповідних ситуаціях, проявляти далекоглядність у стосунках з іншими, що сприяє їх успішній соціальній адаптації.

Другий кластер включив 27% досліджуваних студентів, більшість результатів за факторами соціального інтелекту знаходиться на рівні нижче середнього. Люди із зниженим соціальним інтелектом мають труднощі в розумінні і прогнозуванні поведінки людей, що ускладнює взаємостосунки і знижує можливості соціальної адаптації.

До *третього кластера* увійшло 20% досліджуваних. Їх результати знаходяться у середніх межах прояву пізнавальних здібностей, які стосуються ситуацій соціальної взаємодії. Тому в подальшому дослідженні їх дані не будуть аналізуватися та інтерпретуватися, оскільки нас цікавлять крайні межі досліджуваних факторів.

Отже, в ході кластерного аналізу було виокремлено три групи досліджуваних за рівнем прояву пізнавальних здібностей, що стосуються соціального інтелекту. Проведемо подальше порівняння результатів двох перших кластерів, до яких увійшли студенти із високим та зі зниженим рівнем соціального інтелекту.

Аналізуючи розподіл осіб за когнітивними стилями, які мають знижений рівень соціального інтелекту, можна прослідкувати наступні особливості його когнітивної складової (рис. 2).

Рис. 2. Розподіл досліджуваних із низьким рівнем соціального інтелекту за когнітивними стилями

Бачимо, що у досліджуваних з низьким рівнем соціального інтелекту спостерігається приблизно рівний розподіл між ког-

нітивними стилями “Прагматик” та “Реаліст”. Проте, найбільше студентів цієї групи користується стилем “Синтезатор”, який вирізняється схильністю до інтегративного підходу, поєднанням несумісного в новій, творчій комбінації, інтересом до змін, новизни, прагненням до загострення ситуації з метою пошуку істини. Оскільки низький рівень соціального інтелекту передбачає наявність труднощів у розумінні і прогнозуванні поведінки людей, що ускладнює стосунки та знижує можливості соціальної адаптації, можемо прогнозувати, що наявність різних стилів компенсує проблеми взаємостосунків. Кожна людина використовує той когнітивний стиль, який найбільш вдало дозволяє досягнути бажаного результату.

Аналізуючи розподіл когнітивних стилів у осіб з високим рівнем соціального інтелекту, можна побачити дещо іншу картину (рис. 3).

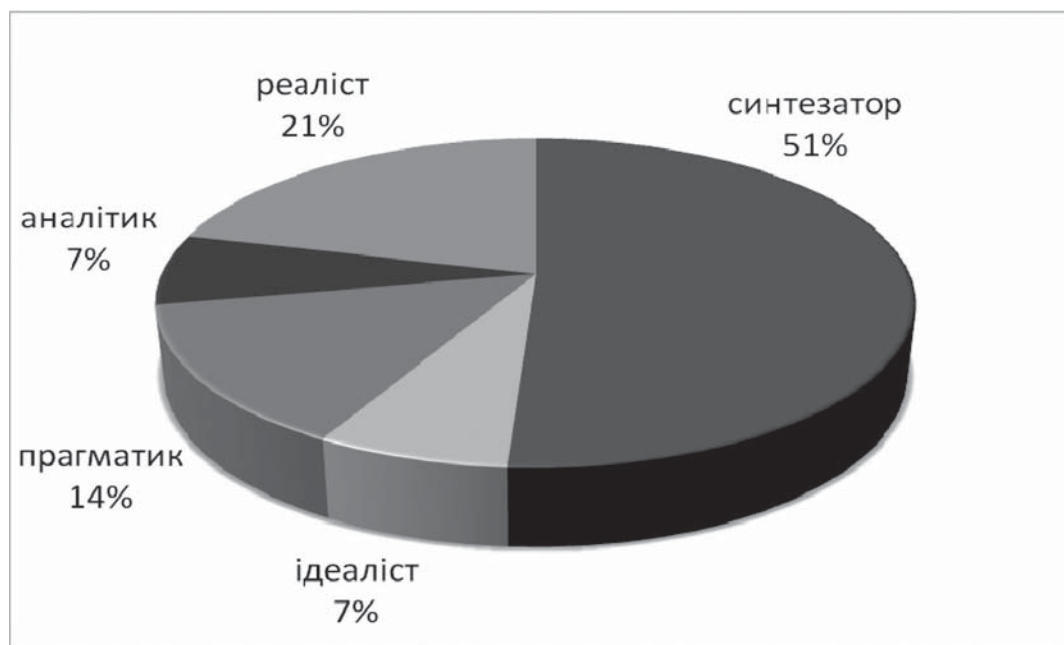

Рис. 3. Розподіл досліджуваних із високим рівнем соціального інтелекту за когнітивними стилями

Стиль мислення “Синтезатор” зустрічається у більшій половині досліджуваних цієї підгрупи. Вони здатні сприймати максимум інформації про поведінку людей, розуміти мову невербального спілкування, давати швидкі та точні судження про людей, успішно прогнозувати їх реакції у відповідних обставинах, проявляти далекоглядність у стосунках з іншими, що сприяє їх успішній соціальній адаптації. На другому місці за кількістю досліджуваних, що його застосовують, стоїть такий когнітивний стиль, як “Реаліст”. Натомість кількість “прагматиків” та “аналітиків” серед студентів з високим соціальним інтелектом значно менша, ніж серед студентів з низьким СІ.

Цікаво, що водночас зростає і кількість тих, хто надає перевагу ідеалістичному стилю у розв'язання завдань. Ідеалістичний стиль мислення характеризується підвищеним інтересом до цілей, потреб, цінностей людини, розвиненою інтуїцією, високими нормами моралі та критеріями оцінки поведінки, прагненням поєднати різні ідеї, позиції в компромісі, сконцентрованою на процесі, взаємостосунках.

Порівняльний аналіз за Т-критерієм Ст'юдента дав змогу виявити статистично достовірні відмінності між рівнем прояву когнітивних стилів у осіб з високим та зниженим рівнем соціального інтелекту (рис. 4).

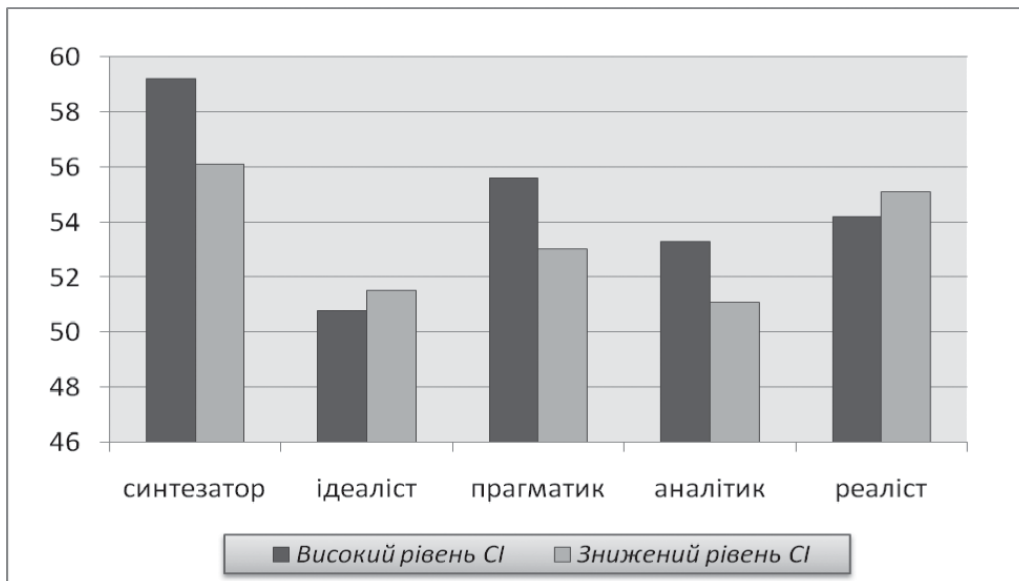

Рис. 4. Порівняння прояву когнітивних стилів у осіб з різним рівнем соціального інтелекту

При аналізі слід звернути увагу, що досліджуваним високого рівня соціального інтелекту притаманний вищий рівень синтетичного та прагматичного мислення. Оскільки соціальна адаптація тут є якісно іншою, такі особи емоційно стабільніші, активніші у діяльності та комунікації. Слід зазначити, що з ростом соціального інтелекту в ході досягнення особистої зрілості проходить гармонізація структури особистості, що може призводити до більш якісного використання стилів мислення залежно від ситуації.

Для нижчого рівня соціального інтелекту характерне застосування реалістичного або ідеалістичного когнітивних стилів. Використання даних стилів мислення призводить до інтуїтивних, глобальних оцінок ситуації або фокусування на детальному аналізі проблем.

Взаємозв'язки соціального інтелекту та його пізнавальних складових (рис. 5). В результаті кореляційного аналізу виявлено, що фактор пізнання результатів поведінки позитивно корелює з композитарною оцінкою соціального інтелекту ($r = 0,53$; $p \leq 0,01$).

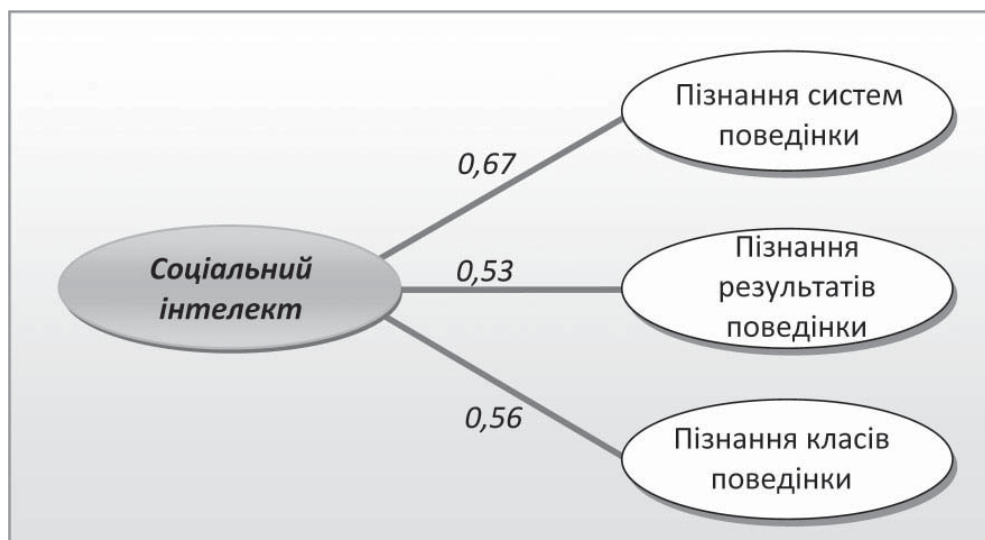

Рис. 5. Кореляції соціального інтелекту із пізнавальними факторами

Це можна пояснити тим, що зі зростанням здібності до передбачення наслідків поведінки людей у відповідній ситуації зростає і вміння швидше налагоджувати контакти, бути відкритішими. Такі особи здатні розуміти мову невербального спілкування, давати швидкі і точні судження про людей, успішно прогнозувати їх реакції у відповідних обставинах, проявляти далекоглядність у стосунках з іншими, що сприяє їх успішній соціальній адаптації.

Емпірично встановлено, що фактор пізнання класів поведінки позитивно корелює з композитарною оцінкою соціального інтелекту ($r = 0,56$; $p \leq 0,01$), перетворенням поведінки ($r = 0,37$; $p \leq 0,01$), пізнанням систем поведінки ($r = 0,36$; $p \leq 0,01$).

Підвищення здібності до логічного узагальнення, виділення загальних суттєвих ознак у різних невербальних реакціях людини призводить до швидшого і вірнішого розуміння мовної експресії у контексті визначеної ситуації, визначених взаємовідносин, підвищується вміння аналізувати складні ситуації взаємодії людей, розуміти логіку їх розвитку, збільшується чутливість до зміни смислу ситуації при включенні у комунікацію різних учасників, що сприяє їх успішній соціальній адаптації.

Також кореляційний аналіз дав змогу встановити взаємозв'язки фактора пізнанням систем поведінки, який позитивно корелює із соціальним інтелектом ($r = 0,67$; $p \leq 0,01$).

Отже, особи, що вміють аналізувати складні ситуації взаємодії людей, здатні витягувати максимум інформації про поведінку людей, розуміти мову невербального спілкування, давати швидкі і точні судження про людей, успішно прогнозувати їх реакції у відповідних обставинах.

Висновки та перспективи. Для високого рівня соціального інтелекту характерний вищий рівень синтетичного та прагматичного мислення, оскільки рівень соціальної адаптації є вищим, особи є емоційно стабільні, активніші в діяльності і комунікації. Слід відзначити, що з ростом соціального інтелекту по мірі досягнення особистої зрілості проходить гармонізація структури особистості, що може призводити до більш якісного використання стилів мислення залежно від ситуації. Для нижчого рівня соціального інтелекту характерне застосування реалістичного або ідеалістичного стилів мислення. Використання даних стилів мислення призводить до інтуїтивних, глобальних оцінок ситуації або фокусуванні на детальному аналізі проблем.

На сучасному етапі розвитку людства на когнітивну складову соціального інтелекту впливають багато різних чинників, як соціальних, так психологічних. Тому перспективи подальших пошукувань простягаються далеко за межі проведених досліджень і торкаються вирішення та врахування цих чинників соціального становлення особистості.

Список використаних джерел

1. Алексеев А. А. Поймите меня правильно, или Книга о том, как найти свой стиль мышления, эффективно использовать интеллектуальные ресурсы и обрести взаимопонимание с людьми / А. А. Алексеев, Л. А. Громова. – СПб. : Экономическая школа, 1993. – 351 с.
2. Булка Н. І. Ресурси соціального інтелекту : адаптивність, комунікативність, креативність / Н. І. Булка // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 6. – С. 43-53.
3. Корнилова Т. В. Подходы к изучению когнитивных стилей: двадцать лет спустя / Т. В. Корнилова, Т. В. Парамей // <http://www.voppsy.ru/issues/1989/896/896140.htm>
4. Кудрявцева Н. А. Единство интеллекта. Научный отчет (Грант РФФИ 1993-1994) / Н. А. Кудрявцева. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1995. – 160 с.
5. Куницына В. Н. Межличностное общение : учебник для вузов / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погорьша. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с.

6. Михайлова (Алешина) Е. С. Тест Дж. Гилфорда и М. Салливена. Диагностика социального интеллекта. Руководство пользователя / Михайлова (Алешина) Е. С. – [2-е изд.]. – СПб. : ГП “ИМАТОН”, 1999. – 56 с.
7. Мудрик А. К. Соціальний інтелект та соціальна компетентність / А. К. Мудрик // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №3. – С. 4-6.
8. Ситнік С. В. Соціальний інтелект як регулятор управлінської взаємодії (08.03.12) // Доступно з: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NiO/2010_SV/rozdil_3/Sytnik.htm
9. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М. А. Холодная. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
10. Шмаргун В. М. Когнітивно-стильові особливості дітей як прояви своєрідності індивідуального інтелекту / В. М. Шмаргун // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №10. – С. 10-21.
11. Guilford J. P. Higher-order structure-of-intellect abilities / J.P. Guilford // *Multivariate Behavioral Research*. – 1981. – 16. – P. 411-435.
12. Keating D. K. A search for social intelligence / D. K. Keating // *Journal of Educational Psychology*. – 1978. – 70. – P. 218-233.
13. Shade B. J. Field dependence: Cognitive style of perceptual skill? / B. J. Shade // *Perc. and Mot. Skills*. – 1984. – V. 58. – №3. – P. 991-995.
14. Thorndike E. L. Intelligence and its use / E. L. Thorndike // *Harper's Magazine*. – 1920. – 140. – P. 227-235.

In the article the basic going near the concept of social intellect is considered. The theoretical analysis of its structure and separate constituents is conducted. The cognitive elements of capabilities that touch a social intellect are considered. It is empiric confirmed, that abilities to synthesize information, embrace the wide circle of stimuli that come from social surroundings, and also ability to carry the got experience on the new situations of social co-operation accompany the high level of development of social intellect.

Key words: cognitive styles, cognitive competence, social intellect, social thinking, social perception.

Отримано: 10.03.2012 р.